

Персида С. ЛАЗАРЕВИЋ DI GIACOMO*
Università degli Studi "G. d'Annunzio"
Chieti-Pescara

Оригинални научни рад
Примљен: 10. 1. 2022.
Прихваћен: 2. 3. 2022.

ТЕМЛЕРОВ РЕЧНИК КАО ЈОШ ЈЕДАН МОГУЋИ ПРЕДЛОЖАК ВУКОВОГ РЕЧНИКА

У овом раду се износи претпоставка да је тзв. „илирски” речник из друге половине XVIII века, који се у рукопису налази у Краљевској библиотеци у Копенхагену (GKS 2071 – 4°) и чији је аутор дански функционер Кристијан Фридрих Темлер (1717–1780), још један могући предложак Вуковог речника (1818; 1852). Познато је да се Вук приликом израде *Српског рјечника* послужио и некима од илирских речника, а овом приликом ће се изнети историјски и филолошки разлози за претпоставку да је Вук, највероватније за друго издање речника, консултовао или пак свакако имао у виду Темлеров рукопис (пре свега захваљујући контакту са Добровским и Шафариком). Ради се о речнику који је написан западном варијантом (брзописне) ћирилице и као такав је јединствен у јужнословенској лексикографији.

Кључне речи: Вук Караџић, *Српски рјечник* (1818; 1852), Кристијан Фридрих Темлер, *Dictionarium Slavonicum*.

У овом раду се износи претпоставка да је тзв. „илирски” речник из друге половине XVIII века, који се у рукопису налази у Краљевској библиотеци у Копенхагену (GKS 2071 – 4°) и чији је аутор дански функционер Кристијан Фридрих Темлер, још један могући предложак Вуковог речника, највероватније другог издања, из 1852. године. Овом приликом ће се изнети историјски и филолошки разлози за претпоставку да је Вук, поред илирских речника приморских и кајкавских лексикографа, консултовао и овај Темлеров рукопис, написан западном варијантом (брзописне) ћирилице и као такав јединствен у јужнословенској лексикографији.

* persida.lazarevic@unich.it

Чињеница је да су сви речници, па и јужнословенски, међусобно повезани, управо како каже Валентин Путанец (1991: 175):

Gotovo je sigurno da se iole veći popis riječi nekoga jezika, a naročito riječi koje imaju služiti izradi rječnika nekoga jezika, ne radi dosjećivanjem, pametovanjem i slušanjem okoline nego prije svega na temelju sličnih prethodnih djela, tj. rječnika, te ispisom na osnovi čitanja djela koja su pisana pa i tiskana na tom jeziku.

Такав је случај и са илирским речницима те напoкон и са Вуковим *Рјечником*. Павле Ивић (1966: 34) каже да су осам штампаних речника – Вранчића, Микаље, Хабделића, Дела Беле, Белостенца, Јамбрешића, Волтиђија и Стулија – дела „трудољубивих фратара” који описују језик илирски, далматински или словински те иако „нису сви једнаке вредности, ови су радови углавном задовољавали потребе својих средина и својих епоха, а и данас служе као обилат извор материјала за историју нашег језика”. Ивић додаје да је Вук, који је провео у фрушкогорском манастиру неколико месеци 1816. г. као гост Лукијана Мушицког, обавио прву фазу посла око речника и сакупио српске речи које је требало да буду у речнику. Али да не би што пропустио,

Вук се послужио и некима од речника приморских и кајкавских лексикографа. Ту му је идеју свакако дао Копитар, а он му је уосталом и послао речнике. По преписци између њих двојице и по првом Објављенију о Рјечнику изгледа да су ту били Микаља, Дела Бела, Јамбрешић, Белостенец, Волтиди и Стули. Ти су се речници, додуше, могли наћи и много ближе Шишатовцу, у карловачкој митрополијској књижници, али Вук није био „рад просити помоћи сербскоме језику у највећег непријатеља његова” (митрополита Стевана Стратимировића) и Копитар је стога на Вукову молбу несегбично, на свој ризик послао драгоцене томове из своје личне библиотеке несигурном „делижанцом” из Беча преко Новог Сада у Шишатовац. Вук је ишао кроз ове речнике [...] од једне речи до друге и испитивао је оне које је и сам знао из сопственог језичког искуства, а изостављао оне које су му биле туђе (Ивић 1966: 38) .

Ово би практично значило да „прегледање ‘шокачких’ речника свакако је највише допринело да не буде много тога заборављено” (Ивић 1966: 80). Ивић је имао у виду следеће речнике који представљају стубове илирске лексикографије (хронолошким редом): Giacomo Micaglia, *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u Komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski, i Diacki. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum In quo verba Illyrica Italice, et Latine redduntur* (Јопето 1649), Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano-Latino-Illyrico cui si premettono alcuni avvertimenti per inscrivere e con facilità maggiore leggere le voci illiriche scritte con caratteri italiani* (Венеција 1728; Дубровник 1785), Иван Белостенец, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aeriarium* (Загреб 1740), Андрија Јамбрешић и Фрањо Сушник, *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples* (Загреб 1742), Јоаким Стули, *Lexicon Latino-Italico-Illyricum* (Буда 1801), Јосип Волтиђи, *Ricoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istranina* (Беч 1803), Јоаким Стули, *Rjecosloxyje ilirsko (slovinsko)-italiansko-latinsko* (Дубровник 1806) и *Vocabolario Italiano-Illyrico-Latino* (Дубровник 1810).

У овом списку недостаје још један „илирски” речник који је хронолошки могуће сместити између Јамбрешић/Сушниковог (1742) и Стулијевог речника (1801), дакле у распону од скоро шездесет година, и који је могао бити један од предлогака за Вуков *Српски рјечник*. Ради се о речнику који се налази у рукопису у Краљевској библиотеци у Копенхагену под називом: *C. F. Temleri Dictionarium Slavonicum, autogr. habet pagg. 1103; cum explicatione notarum et initio alterius vocabularii ejusdem argumenti* (сигн.: Gammel kongelig Samling 2071 – 4°). Аутор речника је дански функционер немачког порекла, Кристијан Фридрих Темлер (Christian Friedrich Temler, 1717–1780) који се занимао за (Јужне) Словене (в. Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо 2020). Тачно је да су у размаку од тих шездесет година изашла још четири илирска речника (в. Франолић 1985): Мато Клашић, *Vocabula italico-illyrica* (Дубровник 1760), Блаж Тадијановић, *Svaschta po mallo illiti Kratko sloxenye immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik* (Магдебург 1761), Јосип Јурин, *Calepinus trium linguarium* (у рукопису, 1765–1773), и Маријан Ланосовић, *Slavonisches Worterbuch* (Осијек 1778). Чињеница је, међутим, да овај Темлеров речник заузима посебно место у историји јужнословенске лексикографије и није могао да промакне Вуку и пре свега словенским филолозима с којима је Вук био у додиру и који су Вука саветовали у његовом лексикографском раду. Треба такође имати у виду да када се говори о лексикографији код Хрвата, Срба и Црногораца, овај Темлеров речник се у литератури смешта у српску лексикографску традицију:

Koncem XVIII st. štampan je i prvi slavenosrpski rječnik: Njemeckij i serbskij slovar T. Avramovića (Beč 1791; izdavač J. Kurzböck). Kraj mnogobrojnih rusizama i leksičkih pojedinosti preuzetih iz staroslavenske tradicije starije srpske književnosti, taj rječnik sadrži i dobar dio narodnog (štokavskog) leksika. U rukopisu je sačuvan (u Kopenhagen) velik (1103 str.) ćirilicom pisan rječnik Ch. F. Temlera Dictionarium slavonicum (rectius serbicum). Izdavanje srpskog rječnika spremali su u to doba A. Dimitrijević (pod naslovom Sokrovište slavenskago jazyka) i Z. Orfelin (plan iz 1783). Dva mala slavenosrpska rječnika objavljena su i na početku XIX st. (Budim 1814 i 1837) (Путанец 1962: 55).

Више је разлога који наводе на претпоставку да је Вук могао и морао знати за овај речник. Ради се о речнику који је јединствен већ због саме чињенице што су улазне одреднице написане западном варијантом (брзописне) ћирилице. Практично једини ћирилични речник пре Вуковог речника из 1818. (!). У литератури је познат као: „*Dictionarium slavonicum (rectus serbicum) MS. 4°. 1103*”, „*Glossarium illyricum*”, „*Glossarium illyricum sive dalmaticum*” или пак „Илирски тј. српскохрватски речник” (в. Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо 2020: 65). У Темлеровој бележници, *Collectanea om adskillige slaviske Sprog*, која је такође остала у рукопису и која се такође чува у Краљевској библиотеци у Копенхагену (сигн.: Ny kongelig Samling 175 – 4°), налази се могућа, хипотетична насловна страна речника која се, као што је било типично за Темлерово време, својим опсегом свеобухватно односи на све словенске и не само словенске језике: *Glossarium / illyricvm, / sive dalmaticvm, / cum / harmonia caeterarum, quae Slavonicae / Origini set Cognationis sunt. / XIV. Linguarvm / viz. / Bohemicae, Polonicae, Lithuanicae, Sorabico- / Vindicae, Carniolanae,*

Carinthiacae, Croaticae, / Bosnicae, Bulgaricae, Valachicae, Servianae (seu / Rascicae), Russicae, Letticae, / nec non Epiroticae, Tauricae Precopensis, Hungaricae, [Aesthonicae,], Finnicae, Laponicae, Turcicae, Armenicae, [Persicae,], NeoGraecae, Ibericae, / item / Cambro-Britannicae, Aremoricae, Cantabricae, Caledonicae, Hibernicae, / Islandicae, reliquariumque Septentrionalium, / cum Annotationibus Philologicis, / Auctore.

Више од 40.000 лексичких јединица написаних штампаном варијантом (брзописне) ћирилице на 1103 стране (односно 1162 које обухватају грешке у пагинацији од стране самог Темлера и део речника који је почео изнова да преписује) карактеришу овај речник као једно обимно и свеобухватно дело народног говора са читавог данашњег говорног подручја Срба, Хрвата, Бошњака и Црногораца. Одреднице у речнику нису само истумачене „њемачкијем и латинскијем ријечима”, како гласи Вуково друго издање из 1852, већ се Темлер потрудио да пружи дефиниције на 80 језика (!). Ако се узме у обзир да је овај речник истовремено језички, етимолошки, дијалекатски, енциклопедијски те да су у лексикографском чланку пружени граматички подаци о речима, стилске одреднице, подаци о етимологији речи, дефиниција, фразеолошке и синтагматске конструкције, онда је више него очигледно да је као такав могао за Вука представљати изузетно драгоцен извор лексикографских података.

Иако је овај речник остао у рукопису, не значи да није циркулисао и да филолози нису знали за њега. Пре свега, судећи по подацима, постојале су барем две варијанте рукописа, свакако једна у пола мања (Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо 2020: 65–75). На то је скренуо пажњу Јозеф Добровски који је 1792. године путовао у Шведску и Русију, како је описао у делу *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommen Reise nach Schweden und Rußland* (Праг 1796) и на том путовању је имао прилике да посети и Краљевску библиотеку у Копенхагену, где је видео Темлеров рукопис. Добровски је за овај рукопис већ знао из списка старих рукописа копенхашке библиотеке, који десет година раније објавио исландски правник и библиотекар Јон Ериксен (John/Jon Erichsen/Eriksson, 1728–1787), *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i der store Kongelige Bibliothek* (Копенхаген 1786), где је навео да је Темлеров рукопис написан „ћириличним словима, онако како је уобичајено у Србији”. Добровски је од Темлерових наследника откупио највероватније прву варијанту рукописа, од 664 стране, и о томе је писао и Павел Јозеф Шафарик у својој историји јужнословенске књижевности, *Geschichte der südslawischen Literatur*, конкретно у одељку о историји српске књижевности, где је речник назвао *Dictionarium slavonicum (rectius serbicum)* и где је истакао да је Добровски знао да је ово дело важно и да се у њему налазе речи којих нема код Стулија (Шафарик 1865: 309, 372).

Српској културној историји је познато да су се Добровски и Вук први пут упознали у Бечу, 8. новембра 1819, у стану Димитрија Давидовића, „непосредно после Вуковог доласка из Русије. Цело поподне, до касне ноћи, Вук и Добровски расправљали су о разликама између рускословенског и

српскословенског језика” (Поповић 1987: 124). Вук је имао прилике да се састане и са Шафариком, као кад га је Шафарик поздравио у Петроварадину кад је Вук био на путу за Србију (исто: 131) те приликом Вуковог преласка из Србије у Угарску 1830, кад су се видели у Новом Саду (исто: 273). Сви ови подаци наводе на претпоставку да је Вук са Добровским и Шафариком могао у више наврата да разговара и да размотри Темлеров речник управо у распону између првог (1818) и другог издања *Српског рјечника* (1852) те да је корист од Темлеровог речника могла да се одрази управо у другом издању, које је богатије од првог и садржи сличан број одредница (47.427) као и Темлеров речник.

Вук је од Добровског и Шафарика могао да сазна да се Темлер свакако у свом речнику ослонио на своје претходнике, пре свега на Микаљу и Дела Белу (Јакобсен 1970), али не само на њих, далеко су већи Темлерови извори и то је Темлер све документовао (Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо 2020: 98–111). Но за разлику од својих претходника, Темлер је свеобухватнији у сваком погледу: његова је намера била да пружи речник целокупног „илирског” језичког подручја, па се тако овде налазе речи и облици којих није било у његовом најважнијем предлошку, тј. Микаљином речнику, и то Шафарика, који је подржавао теорију о јединственом јужнословенском језику, свакако није могло да промакне. И сам увид у уређење лексикографског чланка значило је допринос у том погледу: код Темлера су присутне граматичке информације за именице, ознаку рода, падеж (које међутим нису доследне). Одреднице пружају информације и о рефлексима јата јер су дате у једној, две па и три варијанте (јекавска и икавска, или икавска, јекавска и екавска). Велики део лексичке масе код Темлера је акцензован, али Темлеров акценатски систем представља проблематични аспект (Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо 2020: 90–92) и налази се на граници између штокавског и (северно)чакавског дијалекта. Такође су у одредницама пружене информације (такође недоследно) о глаголској рекцији: даје се прво лице једнине презента, понекад и множина.

Претпоставка је и да је Вук могао, управо на основу Темлеровог речника, да прецизира неке ствари, у односу на претходнике Микаљу и Дела Белу, на пример. И Темлер и Вук су имали илирске речнике као моделе, а Темлер је уносио додатне примедбе и дефиниције и најчешће етимологије. Тако, на пр., видимо да је код Микаље термин *serbiti* дефинисан као *prudere*, „сврбити”. У првом издању Вуковог речника „Србити” је ”Serben machen, facio esse Serbum”, а „Србитисе” је одређено као ”sich zum Serben machen, sich dafür ausgeben, Serbum se facere, venditare se pro Serbo”. Морали су Добровски, Шафарик па и Вук приметити да је ово Микаљино *prudere*, односно *pruritus* за Темлера означавало етимологију етника Срби кад је објаснио: „*Inde nomen populi Serborum, Servianorum, Soraborum.*” У другом издању Вуковог речника, стога, налазимо између „србити” и „србити се” из првог издања, термин „србити” одређен као регионализам (из Рисна) са упутницом: „vide сврбити”, где су пак спецификоване три варијанте: „сврбити, (зап.), сврбјети, (југозап.), сврбљети, (јуж)”, и одређене су искључиво као *prurio* те лишене сваке релације са Србима или Сорабима.

У својим етимолошким дефиницијама Темлер је био не тако ретко одважан и свакако је могуће наћи бројне грешке, али исто тако сложеност дефиниција одређује овај речник као важан извор потоњих илирских и српских речника. Већ сама чињеница да је Темлер био веома прецизан у дефиницијама одредница могло је бити од велике користи сваком лексикографу који је дошао после њега, као нпр. кад је реч о турцизмима: Темлер је сваку реч турског порекла спецификао као *vox turcica* што је представљало олакшавајућу околност за лексикографе после њега.

Ово су тек неки од детаља који се односе на релацију Темлеров речник: Вуков речник из 1852. године, и који наводе на констатацију да су потребна бројна даља истраживања компаративног односа између ова два ћирилична речника и то у разним аспектима: кад је реч о лексикографској маси, о избору одредница, о граматичком аспекту одредница, о акцентуацији или пак о наречјима. Темлеров речник је речник говорног језика и значао је уштеду бројних истраживања. Иако садржи и грешке, пре свега на плану етимологије, свеједно је представљао извор за све потоње речнике и свакако се представља као извор за будућа истраживања о Вуковом *Српском рјечнику*.

ЛИТЕРАТУРА

- Белостенец 1740:** I. Belostenec, *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aeriarium, Zagabriae*: Weitz.
- Волтиђи 1802–1803:** J. Voltiggi, *Ricoslovník illiriskoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavljenom grammatikom illi pismenstvom*, Wien: Kurtzbeck, 1803.
- Вук 1966:** Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник (1818). Сабрана дела Вука Караџића*, књига друга, Београд: Просвета (фототипско издање из 1818. године).
- Вук 1972:** *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић*, Београд: Полит (фототипско издање из 1852. године).
- Дела Бела 1728:** A. Della Bella, *Dizionario Italiano-Latino-Illirico cui si premettono alcuni avvertimenti per inscrivere e con facilità maggiore leggere le voci illiriche scritte con caratteri italiani*, Venezia: Presso Cristoforo Zanne.
- Добровски 1796:** J. Dobrowsky, *Litterarische Nachrichten von einer auf Veranlassung der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften im Jahre 1792 unternommenen Reise nach Schweden und Rußland*, Prag: bei J. S. Calve.
- Ериксен 1786:** J. Erichsen, *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliothek (Kiöbenhavn 1786) Kopenhagen, auf Kosten des Verf.: Udsigt over den gamle Manuscript-Samlingi det store kongelige Bibliothek. Ved John Erichsen, Deputeret i Rentekammeret, Conferentsraad, og Bibliothecarius ved det store kongelige Bibliothek 1786. gross 8° 140 S., Kiöbenhavn: Möller.*

- Ивић 1966:** П. Ивић, Поговор, у: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник (1818)*. Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, Београд: Просвета, 17–188.
- Јакобсен 1970:** P. Jacobsen, F. Temlers illyrische Wörterbuch in der Kgl. Bibliothek in Kopenhagen, *Scandoslavica*, XVI.
- Јакобсен/Лазаревић Ди Ђакомо:** П. Јакобсен, П. Лазаревић Ди Ђакомо, „Љиљан модри”. *Кристијан Фридрих Темлер и Јужни Словени*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Јамбрешкић 1742:** A. Jambrešić, *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, Zagabriae*: Typis academicis Societatis Jesu, per Adalbertum Wilh. Wesseli.
- Микаља 1649:** G. Micaglia, *Blago jezika slovinskoga ili Slovník u Komu izgovarajuse rjeci slovinske Latinski, i Diacki. Thesaurus linguae Illyricae sive Dictionarium Illyricum In quo verba Illyrica Italice, et Latine redduntur*, Lavreti, Apud Paulum, & Io: Baptistam Seraphinum.
- Поповић 1987:** М. Поповић, *Вук Стеф. Караџић: 1787–1864*, Београд: Нолит.
- Путанец 1962:** Valentin Putanec, *Leksikografija kod Hrvata, Srba i Crnogoraca*, у: *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: Leksikografski zavod, 503–513.
- Путанец 1991:** V. Putanec, *Tekstološka analiza rukopisnoga hrvatsko-talijansko-gajevice rječnika Rkp. 194 (Franjevački samostan u Dubrovniku)*, *Rasprave ZHJ*, 17, 153–209.
- Стули 1801:** J. Stulli, *Lexicon Latino-Italico-Illyricum*, Budæ: typis, ac sumptibus typographiæ Regiæ universitatis pestanæ.
- Стули 1806:** J. Stulli, *Rjecsosloxyje ilirsko (slovinsko)-italiansko-latinsko*, Dubrovnik: Martecchini.
- Стули 1810:** J. Stulli, *Vocabolario Italiano-Illyrico-Latino*, Dubrovnik: Martecchini.
- Тадјановић 1761:** В. Тадјановић, *Svaschta po mallo illiti Kratko sloxenyje immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik, U Magdeburgu*: shtampano po Ivan Misku Prueferu.
- Темлер ГКС 2071 – 4°:** C. F. Temleri *Dictionarium Slavonicum, autogr. habet pagg. 1103; cum explicatione notarum et initio alterius vocabularii ejusdem argumenti* (сигн.: Gammel kongelig Samling 2071 – 4°).
- Темлер НКС 175 – 4°:** *Collectanea om adskillige slaviske Sprog* (сигн.: Ny kongelig Samling 175 – 4°)
- Франолић 1985:** В. Франолић, *A Bibliography of Croatian Dictionaries*, Paris: Nouvelles Editions Latines.
- Шафарик 1865:** P. J. Šafařík, *Geschichte des Serbischen Schriftthums, Aus dessen handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von Josef Jireček*, Prag: Verlag von Friedrich Tempsky.

Persida Lazarevic di Giacomo

CH. F. TEMLER'S DICTIONARY AS ANOTHER POSSIBLE MODEL FOR
VUK KARADŽIĆ'S DICTIONARY

Summary

This paper hypothesizes that the late 18th century manuscript conserved in the Royal Library in Copenhagen (GKS 2071-4°) and generally referred to as the 'Illyrian' dictionary, may have been the model for Vuk Karadžić's dictionary (1818; 1852). The author of the manuscript was the Danish functionary Christian Friedrich Temler (1717-1780). It is known that the Serbian philologist and linguist Vuk Karadžić (1787–1864) used some Illyrian dictionaries when compiling his *Serbian Dictionary*, and in the present work, historical and philological evidence will be given for assuming that Karadžić also consulted Temler's manuscript, written in the western variant of shorthand Cyrillic and as such unique in South Slavic lexicography.

Key words: Vuk Karadžić, *Srpski rječnik* (1818; 1852), Christian Friedrich Temler, *Dictionarium Slavonicum*.